

kapcsolatai révén) és fordításkötete, *A szerb népdalok és hősrégék*, éppen ezért munkásságát elsősorban a magyar népiesség történetének a kontextusában szükséges vizsgálni, s ily módon jelölni ki irodalomtörténeti helyét is.

BORI IMRE

A MAGYAR NYELV ARANYBÁNYÁJA

(SZABÓ T. ATTILA: *ERDÉLYI MAGYAR SZÓTÖRTÉNETI TÁR. A—C.*)

(Kriterion, 1975)

Óriás-vállalkozás, csoda, nem pótolhatja más szógyűjtemény. Lelkünk anyját az erdélyi magyar nyelv mélyrétegét szólaltatja meg — anyanyelvünknek már-már elnémuló szavait. Bartók és Kodály erőfeszítéséhez mérhető mű.

★

Milyen könnyű lett volna így írni róla, mikor még senki nem olvasta s nem foglalkozott vele írásban. Az ámulat hangján szóló sok ismertetés után (valamennyit átolvastam) úgy tetszik, semmi új dicsérettel nem hozakodhatok elő, s ha gáncsot vetni képtelen vagyok, inkább hallgatok. S ha mégsem, hát az a remény biztat, a megismételt magasztalásokba imitt-amott tán mégis tudok keverni új, s öregbítő elemet.

★

Az első kötet 1225 lapjáról tanulom az erdélyi magyar nyelvet. A-tól C-ig. Ezt az elsőt még 8–9 kötet követi. Hány szerencsés esztendőbe telik, hogy a z-vel kezdődő szavakat is ízlelgethessem. Megérjük-e? Megérem-e?

★

Az igazi tudós élete legnehezebb próbáltatásait is a maga hasznára fordíthatja. Szabó T. Attila élete igazolja állításomat s nem is igyekszem másokkal igazolni a példát, nála maradok,

az ő élete tanulságánál. A tudósnak ugyan eredményeire vagyunk kíváncsiak, nem életére. Ezúttal, ha egy percre is el kell térnünk ettől a tapasztalattól. A kitérők miatt: amelyekre körülményei kényszerítették példánkat az elemi létjavak megszerzése közben.

De vajon kitérő-e a teológia, hogyha a tétovázó fiatalember számára az egyetlen kínálkozó választás. A pálya végéről visszatekintve még talán szerencsésnek is minősülhet az egyesztendő angol tanulmányút, a protestáns isten kegyelméből. S kitérő-e az vajon, hogy be is kell fejeznie (becsületből) a hittudományokat — Kolozsvárt — ha ébredt volna is közben másirányú érdeklődése. S bizonyára ébredt, hiszen az ifjú lelkipásztor nyomban tanári oklevélért folyamodik a kolozsvári egyetemen magyar—angol—világtörténelem szakcsoportosítással. Majd Debrecenben Csúry Bálint tanítványaként (hányattatása ismét szerencsét érlel) nyelvjáráskutatónak készül. Doktori értekezéséül irodalomtörténeti munkát nyújt be: kéziratos énekeskönyvekből összeállított bibliográfiája úttörőnek számít ma is.

Úttörőnek igen, de korcsolyának, mellyel beroboghat a sikeres életbe — nem. Az egyetem elvégzése után, tanári diplomával még hosszú ideig csupán óraadó. Mert tanítani is szeretne. Azokban az években azonban a fiatal magyar tanárok számára nemigen akadt kenyér. Próbál tanítani a nagyenyedi kollégiumban, majd kutatni az Országos Levéltárban Budapesten. Onnan nevelőnek szegődik (jellemző!) Kutyfalvára Dégenfeld grófék gyermekei mellé, ezt követőleg a zilahi Ady Endre kollégiumban próbált szerencsét. Valljuk be, az állástalanság keserű évei voltak ezek s a felsorolt „munkahelyek” a kegyelemkenyér, vagy a díjtalan, esetleg óradíjas segédtanár száraz kenyérét jelentették.

Az Erdélyi Múzeum levéltárában lel végre hazát 1936 tavaszán, Kolozsvárt, s itt dolgozik, mígnem 1940-ben egyetemi tanárrá nevezik ki.

Földrajzi helynevek tanulmányozásával, gyűjtésével kezdődött a szenvedély, nagyrészt levéltári munkaként: 1925-ben kapott rá a 19 éves ifjú, s a 27 éves már be is tetőzte máig is érvényes alapvető tanulmányával: *A helynévgyűjtés jelentősége és módszerével.*

Azt mondhatnók, ezzel a munkálkodással el lehet tölteni akár tíz életet is, áldozatosan, ismeretlenül, a szakma belső körének szűk elismerésében. Ez meg is történt: Szabó T. Attila egy egész életet töltött helynévkutatással: munkája eredményeként megjelent néhány kötet, egynéhány tanulmány de a munka egész eredményét őrző 80 kéziratos doboz kiadatlan. — Nem panasza, csupán csendes fájdalma a tudós-nak. Hogy a kalotaszegi helynevekről írott vaskos adattárát jobban értékelték külföldön, mint itthon? Hollandiában is, német nyelvterületen is foglalkoztak vele a szakma jelesei — magyar ismertetés nem jelent meg róla.

Aki tudja, mert tapasztalja, hogy elkezdett élete műve csak a messzi utókornak szolgál majd (mert erről azért le nem mondhat a legfeketébb képzeletében sem) — mit tehet ha marad még ezen felül reménye, képzelete, ereje? Sorompóba küldi többi életét. Szabó T. Attila a süket csöndben, mely helytörténeti gyűjteményeit követte (övezte) nem szűkítette, hanem kiterjesztette kutatásai körét. S fürge szemét, mely a levéltári árkusokon futva, eleinte csak a földrajzi nevekbe botlott, ezután minden új szónál is megállította. Minden igénél, mely a köznapinál többet állított, s a legkorábbi kéziratokban még az elkopott jelentések első előfordulásainál is felfigyelt mindig, s valahányszor egy-egy szó értelmét változóban tapasztalta.

Az ember ritka tulajdonsága, hogy mindennapi tevékenységét, ha értelemmel sugározza be széppé tudja tenni. És ha napról napra átélheti a végzett munka örömét és gyümölcsét — boldog.

A levéltári kutatást sokan robotnak vélik (mert az is lehet), mert unalmas és ritka esetektől eltekintve nagy fölfedezést nem ígér s vajmi kevés változatosságot ad, a levéltárak sápadt csöndje. De akadhatnak kutatók, s íme egy

bizonyosan akadt, aki gyönyörű unalomná változtatta a maga számára a levéltári munkát.

★

Az első szállítmányt napok alatt szétkapkodták. Gondoltam, illetlenség olyan könyvhöz kedvet csinálni, mely nem vásárolható meg. Mire felocsúdtam, tucatszám olvashattam róla a magasztaló méltatásokat. Lám, másokat nem zavart meg a könyv a tár hiánya az üzletekben! S az általános elismerés felgyorsította a Hivatal mozdulatait is, néhány hét, egy-két hónap alig múlt, a Kriterion raktáraiból, a sorompókat át-törve újra kapható Magyarországon Szabó T. Attila (korszakos) munkája, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Így aztán az Irodalomtörténet recenzensének nem marad más feladata, minthogy szűkszavúan mégis ismertesse a Művet, lehetőleg elkerülve és mellőzve, mondom, minden már elhangzott megállapítást, tán még a dicséreteket sem ismételve meg, mégis úgy, hogy képet adjon a könyvről, okát adja a szakma ámulatának. S ha kedvet akar csinálni, most már inkább a további köteteknek, a C betű után következő szavak vizsgáléséhez sűrűsse az érdeklődőt.

★

Félmillió erdélyi magyar szóra tett ígéretet a szerző (s majdani munkatársai vállára tett kézzel) s a 8–10 kötetre tervezett tár 5–6 év alatt jelennék meg, a következő, a második, mindjárt 1976 év végén, vagy 1977 elején! Bízunk kell benne, hogy a Szerző segítségére siető fiatalabbak időre el készülnek a felhalmozott cédula-százezrek rendre kötetbe szerkesztésével. S reménykednünk kell, hogy a Kiadó, a bukaresti Kriterion sem veszíti kedvét a bizonyára felmerülő sok-sok akadály leküzdésében.

Az előszó tanúsága szerint a kezünkbe került első kötetét A, Á, B és C címbetűs szavai 114 ezer cédula alapján készültek. S a készülő és (remélem) már nyomdában levő második kötet is amennyiben az É betűnek végére tud jutni, további

123 ezer cédulát fog elemészteni. Az összes cédulák száma (megannyi nyelvi adat) meghaladja az egymilliót. Ez jóval kevesebb szóra vonatkozik ugyan, de a szavak kerete: az egymillió mondat kéri felvételét a testes könyvekbe.

★

A cédulák az erdélyi levéltárak kéziratos anyagából származnak. Az emberöltőnkint végigpusztított erdélyi magyar írásbeliség négyszáz éve: a megmenekült iratok szólása (szólamlása) a talán soha többé kézbe, soha többé kutatószem elé nem kerülő árkusok utolsó üzenete! A tűzzel-vassal és közönnyel) pusztított magyar középkor szegletbe szorult, szélárnyékba, tűzárnyékba menekült reszketeg s nagyon-nagyon romlandó csodaként fennmaradott maradványa. Nem mondhatjuk mégsem, hogy a magyar nyelv (az erdélyi magyar nyelv) teljessége tárul elénk. Maga a szerkesztő óvja olvasóját ilyesféle túlzó illúzióktól. Nemcsak azzal, hogy eleve a kisebbik, a belső Erdélyre korlátozta olvasatainak színhelyét, hanem az irdatlan terjedelem fenyegetése elől farolva. A nyomtatásban valahol már megjelent, tehát gyakorlatilag hozzáférhető, vagyis felfedezett s már könyvbe foglalt iratokat a bennük használt szavakat, fordulatokat csak érintőleg böngészi át, csak futtában markol belőlük: de (s még mindig terjedelmi okokból) a már fel- és kigyűjtött s más tudós ember nem látta szövegek szemelvényeinek egyik feléről is le kellett mondania — a bőség által meg nem zavart célszerűséggel — a gyűjtésnek arról a feléről, amelyben a már elébb szereplő szó újabb előfordulásakor nem mutat más arcot, más értelmet, mint korábban. Sajnálhatjuk? Bizony, ha nem is a már tapasztalt szó ismétlődését, hanem a kavicsot tartó ékszerfogalat mondatokat!

★

Ha nem is kárpótol viszont minket magyar olvasókat, emeli a tár értékét azzal, hogy minden címszót románul is értelmez, lehetőleg erdélyi román tájszóval s németül is,

olykor szász dialektusban. A majdani nyolc-tíz kötetes mű ily módon román és német nagyszótárként is forgatható, igaz, csupán a magyar szavak betűrendje szerint. Amíg valaki el nem szánja magát, hogy a román szótárat is értelmezze magyarul, némettel vagy a szászt, románnal és magyarul. Ez azonban már más szerkesztők feladata lehetne.

Hadd idézzem szó szerint Szabó T. Attilának egy nyilatkozatát: — olyan érdekes, mélyreható realizmussal, mint amilyen-nel a régi írásokban, főként egykori törvénykezési jegyzőkönyvekben találkozom, csak a legjobb íróknál olvashatok. Egy marosvásárhelyi törvénykezési irattal foglalkoztam például a múltkoriban. 1616-ban kezdődik. Hogy tudtak ezek a vásárhelyi fickók, legények, lányok, férfiak, asszonyok, meg a jobbágyok, zsellérek beszélni! Milyen árnyalatosan, ízesen. De aztán trágár történetek, nyilatkozatok is vannak a régi iratokban: a paráználkodások, lopások leírásában. Mert nevükön nevezték akkor a dolgokat. Nem az volt számukra fontos, hogy malackodjanak, hanem, hát istenem, ezek is hozzátartoztak az életükhöz. Kutatásaim során például kezembe került egy válóperes jegyzőkönyv, a görgényi református egyházmegyéből, a XVIII. század közepe tájáról. Olvasás közben úgy megundorodtam tőle, hogy a felénél abba is hagytam az olvasást és a jegyzetelést. A válóperes felek akkor is az égvilágon mindent kitaláltak, amit a férfi a nőről és nő a férfiről tudott is kitalálhatott.

Korán tisztázni kellett a Szerkesztőnek, hogy a kijegyzendő iratokból milyen lexikális szövegegységek kerüljenek *cédulaszó*, majd a szerkesztés során szótári *címszó* rangjára, Úgy érezte, tágan kell értelmeznie a fogalomszó körét, mert így kívánta az anyag történetisége s az igény, hogy a szavak életfolyamatukban mutakozzanak meg, még akkor is, ha a szó már elavult. S ezért történt, hogy nemcsak a tőszavak és tulaj-

donképpen összetételeik minősültek címszónak, hanem azok a többé-kevésbé szoros szókapcsolatok is, amelyekből később önálló szógyegek váltak vagy válhattak volna.

Szabó T. Attila anyaggyűjtése első négy évtizedében úgy gondolta, *szótáron* munkálkodik, szeme előtt a Szamota István által gyűjtött s utóbb Zolnai Gyulától egybeszerkesztett *Oklevéltár* lebegett, hiszen abban is többnyire az irodalmon kívüli nyelvhasználat gazdagsága tükröződik. A fiatal kutató igyekezete az volt, hogy a Zolnaiék által is hézagossá érzett szótörténeti adalékokat erdélyi vonatkozással megszerezze, ilyenformán mintegy kiegészítendő az *Oklevéltárt* egy pótkötettel.

Esztenők során azonban a kiegészülő kötet tízszeresen, sőt hússzorosan túlnőtt a „mindössze” ötvenezer adatot tartalmazó *Oklevéltáron* s már régen nem csupán oklevelekből hízott, hanem a hajdani élet legkülönbözőbb mozzanatait tükröző mindenféle egyéb iratokból.

A készülő munkát az összes magyar történeti szótáraktól erősen megkülönbözteti az a törekvés, hogy az egyes szavakkal kapcsolatban minél terjedelmesebb szövegösszefüggésekben mutassa meg a szavaknak nyelvi nyilatkozatokban való szerepét, mintegy a vonatkozó egész szótártörténeti nyersanyagot villantva meg esetről esetre (céduláról cédulára) s mindig a maguk (dátum szerint időzíthető) aktuális életszerűségében.

Ez a munkaközben bővülő, gazdagodó igyekezet utóbb nemcsak a címben foglalt összetett szó első *oklevél*-tagját, hanem a másodikat a *szótár*-at is ledobta magáról. Az első tagot a sokkal pontosabban illeszkedő *szótörténetivel* cserélte fel, a szótárat pedig, vállalva, a kissé régies, már-már elavult szót a *tárral*.

Ezzel az avultsággal persze könnyű megbarátkoznunk, elég ha az ugyancsak készülőben levő, Kodályék kezdeményezte, *A magyar népzene tára* hatalmas köteteire pillantunk.

Diákkorunkban, ha kétnyelvű szótárhoz jutottunk (kicsihez vagy nagyhoz) bizony legelsőbb a teljességet kértük számon rajta, s nyomban megvallattuk őket. Szűrőpróbánk alatt legtöbbször a tilalmas szavak meglétével igazolhatták magukat e könyvek. Tudjuk, az oktatás célját szolgáló szótárak az efféle vizsgáztatáson mindig elbuknak. Hiányosságuk miatt. Azt gondolnók, hogy az *a* és *c* betűk közé szorult százezernyi adaton még nem nagyon kérhetjük számon azokat a szavakat, amelyeket a fiatal kutató szem leghamarább megtalál. Nem így van.

A *Tár* számos méltatói közül sokan, tisztos és ősz szakférfiak, a nagy mű dicséretétől hevülten a legközömbösebbnek vélhető címszavak hasábjain is figyelmenre méltó obszcuritásokra bukkantak már az erdélyi ábécé első négy betűjének rengetegében is. Példáik megismétlésével (s magamfölfedezett) további példamondatokkal megtoldva daliás kedvet csinálhatnak a tár forgatásához, anélkül, hogy magam illetet bontanék. Nem ismétlem azonban meg elődeim szemelvényeit s újabbakkal sem szaporítom a könnyű, ingyen álmélkodás alkalmait.

Egyik méltató társam meg is magyarázza a test tiltott tájainak és cselekvéseinek gyakori emlegetését négyszáz év iratában s nemcsak káromkodásként, hanem mindenütt a szavak és az élet értelmezéséhez szükséges módon. Nem szexuális szabadosságra utalnak — állapítja meg — e nyomok, inkább kitörési kísérletre egy sokféleképpen korlátozott érzelmi világból. A világból.

★

Egyetlen rosszallást találtam a csupa dicsérő méltatások között, az is burkolt elismerés: egy hosszú mondat, amelyben az arany és acél szavak szerepelnek, kétszer fordul elő: „ilyen esetekben elegendő lenne az egyik cím-szó alatt a szövegnek csak egyik felét közölni, a másikonál csak a másikat.”

Tétován merült fel az óhaj, nem volna-e helyesebb inkább szűkíteni a címszavak szöveggörnyezetét, semmint hogy más mondatokat egészen elhagyni.

Nekem minden megtalált mondat elhagyása fájna, hiányoznék. S ha panaszt emelek Szabó T. Attilánál, olyasmiben teszem, amire ő tudja s meg is adta a magyarázatot: Nem minden kitépett szövegrészről tudhatom meg, honnan való s ha kíváncsi volnék rá, hol található meg: „Mint hogy az adatgyűjtés — írja maga mentségére Sz. T. A. — több mint négy évtizede nagyon sok esetben minden levéltári rendet nélkülöző anyagban folyt és folyik, gyakran közelebbi levéltári jelzést nem adhatok.”

Lehetséges tehát, hogy a 300—400 éves irat, melyből csupán néhány sort olvashatunk, soha többé nem kerül kézbe, méltó kézbe. S a vonatkozó levéltári körülmények idő múltával inkább romlottak, mint javultak.

S noha valószínűsége nincsen, hogy kívánságom teljesüljön, éppen a veszendőbe menő magyar nyelvű régiség siratása közben merül fel bennem a képtelen terv, nem lehetne-e a magyar írásbeliség levéltárakba temetett s még megőrizett összefüggő szövegeit gyűjteményes kötetekben kinyomtatni?

Csak a boszorkányperek aktáit, csak néhány kötetnyi magánlevelet, csak néhány család oklevéltárát őrzik könyvek. Az egykori számadások és periratok anyaga (köztük az a sok orcátlan irat, mely nemegyszer elundorította a szemérmes szemelgetőt), mind por és hamu legyen?

Néhány levéltár egy részének értékeit, íme a *Tár* megőrzi számunkra, de az a több millió hétköznapi mondat, amely megbújt s még az a summa is, amely a szorgos munka közben meddőhányóra került, most már az idő martaléka legyen? Ezek a papírokon a magyar próza előtörténete, gerince, és vastartaléka rejtőzik!

Az írók nyelve (még a leggazdagabbaké is) íme bizonyítja a *Tár*, már első kötetével, összességükben is csak töredéke lehet annak a tudásnak, amit a nép alkotó képzelete tud — tudott valaha. S ha várainkat felrobbantották, lerombolták, udvarházak emberalkotta belsejét felégették a századok, ragadjuk meg azt, amit legillanékonyabb voltában nem fogott sem lőpor, sem tűzláng!

Nem Szabó T. Attila vétke, hogy jámbor, követelődző gondolataim éppen a ő könyve, élete áldozatosan hatalmas monumentuma lapozgatása közben támadnak fel bennem a középkori és koraujkori köznapi elbeszélő szövegek, a magyar próza megmentése és felmutatása érdekében.

CSERES TIBOR